

PRÁVNÍ HISTORIE A SOUČASNOST

ÚPRAVA POJIŠŤOVACÍ SMLOUVY V RAKOUSKÉM VŠEOBECNÉM OBČANSKÉM ZÁKONÍKU Z ROKU 1811

Karel SCHELLE

Právní úprava pojišťovací smlouvy našla poprvé své vyjádření v rakouském občanském zákoníku z roku 1811. Byla pojata jako tzv. smlouva odvázná a tedy zařazena mezi smlouvy, které „slibují a přijímají naděje ještě nejistého prospěchu“ (§ 1267 ABGB). Chceme-li pochopit podstatu a především charakter této úpravy a konečně i skutečnost, že právě tato část rakouského občanského zákoníku velmi brzy zastarala, a tak na rozdíl od drtivé většiny ustanovení tohoto kodexu, musela být nově upravena. Je třeba se pokusit o podrobnější výklad o počátcích pojetí pojišťovací smlouvy v širších souvislostech, v kontextu s přípravou rakouské občanskoprávní kodifikace.

Pojetí pojišťovací smlouvy pochopitelně bylo odrazem právního myšlení doby, v níž občanský zákoník vznikal a jehož byl konečně produktem i on sám. Zároveň je třeba si také uvědomit, že pojetí obligačního práva v občanském zákoníku bylo výsledkem dlouhodobé přípravy této kodifikace, jejíž počátky musíme hledat již v první polovině 18. století, tedy v době, kdy o pojišťovnictví a pojišťování nebyly v Rakousku zvlášť konkrétní představy. Proto si dovolíme krátký exkurs o vývoji kodifikace rakouského občanského práva a o postizení základních charakteristických rysů tohoto zákoníku. Z toho pak bude třeba vyjít při hodnocení úpravy pojišťovací smlouvy v kontextu a charakterem celého obligačního práva.

Počátky přípravy jednotné kodifikace jednotného rakouského občanského práva je nutné hledat již v roce 1709, kdy dvorským dekretem ze 7. října byly zřízeny dvě kompilační komise, jedna v Praze a druhá v Brně, jejichž úkolem mělo být vytvoření

„uniformity statutárního práva kombinací zemských zřízení a jejich dodatků“ v Čechách a na Moravě. Jinými slovy měla být zajištěna unifikace práva v Čechách a na Moravě na podkladu českého a moravského obnoveného zřízení zemského. Podle plánu nazvaného „nová soustava“ mělo být právo systemizováno do devíti oddílů, přičemž oddíl sedmý měl být věnován právu obligačnímu. Práce komisi však zdaleka neprobíhaly takovým tempem, jak se ve Vídni očekávalo a po roce 1723 téměř úplně ustaly. Vídeňský dvůr si na činnost těchto komisí vzpomněl až v roce 1748, tedy po ukončení tzv. války o dědictví rakouské, nakonec, jak známo vyřešené ve prospěch Marie Terezie v souladu s pragmatickou sankcí Karla VI. Ani potom však práce nepokračovaly dosti rychle. Neúplné návrhy, které z jejich činnosti vzešly, byly obecně známy pod názvy „elaboratum bohemicum“ a „elaboratum moravicum“. Kolem roku 1753 se však ve Vídni prosadily poněkud jiné tendence. V souladu s centralistickou politikou Marie Terezie se objevil názor na vytvoření jednotného práva pro země české a rakouské. Ke splnění tohoto úkolu také byla hned jmenována zvláštní komise v čele s viceprezidentem nejvyššího soudu Otou hr. Frankenbergem, který však byl brzy nahrazen prezidentem královské reprezentace a komory v Brně, svob. pánem Blümegenem. Tato skutečnost způsobila, že sídlem komise se stalo Brno. Čechy v komisi zastupoval prof. Josef Azzoni a Moravu kancléř královského tribunálu v Brně Jiří Heyek von Waldstetten. Zahájení činnosti této komise mělo význam především pro celkové pojetí kodifikační práce. Jednoznačně se totiž dohodly na tom, že z kodifikace bude vyloučeno právo veřejné, a tak až v tomto okamžiku vlastně můžeme hovořit o zahájení práce na skutečně civilním kodexu, jenž měl ve své třetí části obsahovat právo obligační. Po několikaletých reorganizačních změnách se tato tzv. zákonodárna komise nakonec přece jen dobrala splnění svého úkolu. Ke konci roku 1766 byl návrh zákoníku v podstatě hotov a zaslán panovníci. Osnova kodexu (známá pod názvem Codex Theresianus) však byla příliš rozvláčná a tedy pro praktickou potřebu nevyhovující, navíc oproti původnímu záměru se zákoník neměl vztahovat na poddané. Formálně byl navíc příliš kazuistický a spíše připomínal traktát než kodex. Tyto důvody vedle řady dalších způsobily, že Marie Terezie osnovu nesankcionovala, ale naopak ji vrátila k přepracování, resp. ke zkrácení. Do konce života Marie Terezie však k žádným významnějším úpravám nedošlo a tak otazníky nad vydáním rakouského občanského zákoníku se neodstranily.

Z hlediska námi sledované problematiky je důležité si v této souvislosti ovšem uvědomit, že při nahlédnutí do tohoto prvního pokusu o kodifikaci občanského práva na našem území, najdeme již i první právní úpravu pojistné smlouvy. Ustanovení o tomto institutu bylo zařazeno do III. části (právo obligační), kapitoly XVI. (Vom Gewährungs – oder Versicherungscontract). Pojišťovací smlouva zde byla tedy pojata ve spojení se smluvním zajištěním. 32 článků velmi obsáhle a značně neobratně pojednávalo o pojišťovacích a zajišťovacích kontraktech. Uvážíme-li, že tyto formulace vznikly nejpozději v šedesátých letech 18. století, nemohly asi příliš vycházet z hospodářské praxe, poznamenané již sice rozmachem manufakturní výroby, organizace pojišťovnictví však byla ještě věcí budoucnosti. Úprava pojišťovacího práva

v Codexu Thesianus tedy plně korespondovala svým charakterem i formou s celkovým pojetím tohoto nepříliš zdařilého pokusu o občanskoprávní kodifikaci.

Určitý pohyb v práci zákonodárné komise, do jejíhož čela byl postaven Bernard Horten, znovu nastal po nastoupení Josefa II. na císařský trůn. Ani Horten však svou práci nedokončil. Za života Josefa II. sice vyšla první část (všeobecná) občanského zákoníku (tzv. Občanský zákoník josefínský) roku 1786, práce na dalších částech, tedy i na právu obligačním nepřinesly očekávaný výsledek. Nicméně Hortenovy verze se staly alespoň již vhodným podkladem pro další kodifikační práci komise, do jejíhož čela byl po smrti Hortena jmenován Karel Martini, profesor přirozeného práva a dějin římského práva na vídeňské univerzitě. Hortenova verze civilního kodexu v části pojednávající o obligačním právu nepřinesla zásadní změny. Mnohdy se jednalo více méně o zjednodušení a zkrácení příslušných formulací. To je mimo jiné vidět i na pojetí pojišťovací smlouvy. Odpovídá tomu i stejné začlenění v kapitole „*Vom Gewährungs oder Versicherungs contract*“.

Po smrti Josefa II. se práce na kodifikaci na čas zastavily. Leopoldem II. však byla jmenována komise nová, tzv. dvorská komise ve věcech zákonodárných s předsedou Martinim. Výsledkem její činnosti bylo vypracování nové osnovy (tzv. osnovy Martinioho), která po menších úpravách v roce 1797 byla vydána a vstoupila v platnost jako tzv. západohaličský zákoník. Systematika Martinioho osnovy se již značně blížila konečnému znění občanského zákoníku. Proto i úprava pojišťovacích smluv zde byla poprvé spojena s úpravou tzv. smluv odvázných a je vtělena pouze do tří paragrafů (27, 29, 30) III. části osnovy.

Poslední fáze přípravy rakouského občanského zákoníku započala po roce 1801, kdy se zformovala téměř nová zákonodárná komise, v níž hlavní slovo získal František Zeiller, jež vystřídal Martinioho. Na základě došlých připomínek od zemských správ, apelačních soudů a dalších oponentů byla vypracována poslední verze, jež byla předložena císaři. Po dalších drobných úpravách byla potom patentem ze dne 1. června 1811 vyhlášena jako „*Všeobecný zákoník občanský pro veškeré německé země dědičné rakouského mocnářství*“ (Allgemeines bürgerliches Gesetzbuch für die gesammten deutschen Erbländer der österreichischen Monarchie). Účinnost zákoníku započala potom počátkem roku 1812.

Občanský zákoník z roku 1811 byl typickým produktem své doby. Organicky patřil do řady moderních kodifikačních prací započaté francouzským občanským zákoníkem (1804). Hlavní principy soukromokapitalistické koncepce civilněprávních vztahů byly formulovány ještě v podmínkách rakouského feudálního absolutismu, přičemž konkrétní jejich institucionální podobu určil jednak vliv pozdně osvícenských přirozenoprávních nauk, jednak domácí výsledky recepce římskoprávního učení. Nevymanil se ovšem také z vlivu dřívějšího práva feudálního.

Pro obligační právo obsažené v ABGB bylo typické, že se zde objevuje výdobytek buržoazie z konce 18. století v podobě smluvní volnosti. Tato smluvní volnost dala rozsáhlé možnosti obchodní spekulace. Odrazem mimo jiné i této skutečnosti bylo rozšíření v soukromém právu právě smluv pojišťovacích.

Ustanovení o pojišťovacích smlouvách byla zařazena do 29. blavy, tedy mezi tzv. smlouvy odvázné. Již z tohoto zařazení je charakteristické pojetí těchto smluv. V § 1267 najdeme přesnou definici smluv odvázných, jimiž „*se slibuje a přijímá naděje ještě nejistého prospěchu*“. Mimo jiné tato část obligačního práva se stala dost brzy předmětem kritiky jak ze strany právní praxe, tak právní teorie. Upozorňovalo se na to, že pojem smluv byl v tehdejší právní doktríně vytvářen dost nejednotně. Dále, že 29. hlava není uspořádána z jednotného hlediska a že jediným pojetím smluv obsažených v této hlavě je „*vyloučení námítky pro zkrácení přes polovinu hodnoty*“ podle § 1268. Zdůrazňovalo se, že tehdejší doktrína chybovala v tom, že si neuvědomila dostatečným způsobem pojem výminky a že nerozlišovala mezi podmíněným plněním a podmíněnou smlouvou. Společným znakem všech typů smluv uvedených v 29. hlavě byla okolnost, že plnění jedné strany bylo závislé na budoucí nejisté události. A to buď vůbec, jako je tomu při sázce, ale i při pojištění proti škodě, anebo svým rozsahem. Smlouva sama však byla nepodmíněná a platila o ní obecná ustanovení o smlouvách vůbec. Bylo zde ovšem v podmíněnosti plnění. Nejistota nemusela být hospodářská a v literatuře bývalo zdůrazňováno, že jsou smlouvy (jako příklad se uváděly právě smlouvy pojišťovací), kde není ani z jedné, ani z druhé strany hospodářská nejistota, poněvadž premie (podle dnešní terminologie pojistné) je plný hospodářský ekvivalent za tzv. pojišťovací riziko, to je za pravděpodobnost pojistné příhody.

Odvázné smlouvy mohly být buď vzájemné nebo jednostranné. Pojišťovací smlouvy byly pochopitelně řazeny ke smlouvám vzájemným. Obecně pro vzájemné smlouvy jako základní charakteristický rys se uvádělo, že se jedná o smlouvy, kdy jedno plnění je nepodmíněné a druhé je podmíněné. Mohou být ovšem také obě plnění podmíněná, v takovém případě je ovšem nutno, aby plnění byla závislá na různých výminkách anebo též výminka byla ke vzájemným plněním v poměru kontradiktorním, tj. aby byla povinna plnit jen jedna strana. V prvním případě naproti tomu nemohly být povinny plnit obě strany. Následující § 1268 v návaznosti na to zdůrazňoval, že „*při odvázných smlouvách není právního prostředku pro zkrácení přes polovinu hodnoty*“. Toto ustanovení platilo pro všechny případy, kdy se jednalo z hlediska plnění o nejistotu, tzv. aleatorní smlouvu, a to i tam, kde hospodářská nejistota (alea) byla vyloučena, jako tomu bylo právě u smluv pojišťovacích: Z toho vyplývalo, že výše premie (pojistného) nemohla být nikdy napadnuta z toho důvodu, že je v nepoměru k tzv. pojišťovacímu riziku.

Druhy odvázných smluv byly vypočteny v následujícím § 1269. Jednalo se pouze o demonstrativní výčet: sázka, hra a los, všechny trhové a jiné smlouvy zřízené o očekávaných právech nebo o budoucích, ještě nejistých věcech, dále doživotní důchody, společenské zaopatřovací ústavy, konečně pojišťovací a zástavní smlouvy. Tento demonstrativní výčet odvázných smluv byl důležitým především pro chápání těchto smluv jako smluv aleatorních, což bylo zvláště důležité právě pro pojetí smluv pojišťovacích.

Vlastní ustanovení o pojišťovacích smlouvách bylo vtěleno do paragrafů 1288-

1292. Pojistná smlouva byla definována hned v § 1288 slovy: „Vezme-li někdo na sebe nebezpečnost škody, která by mohla jiného postihnout bez jeho zavinění, a slíbí-li mu, že mu dá za jistou cenu smlouvenou náhradu, vzniká pojistná smlouva. Pojistitel jest při tom zavázán za nahodilou škodu a pojištěný za slíbenou cenu.“ Další paragraf vymezoval předmět pojištění, jímž bylo „zboží, které se dopravuje po vodě a po zemi“. Připouštělo se ovšem, že předmětem pojištění mohou být i jiné věci, například domy a pozemky proti nebezpečí ohně, vody nebo jiným. Tento výčet se však brzy ukazoval pouze jako demonstrativní.

Další § 1290 stanovil, že přihodí-li se nahodilá škoda, za kterou bylo přislíbeno odškodnění, musí pojištěný, nenaskytne-li se nepřekonatelná překážka, nebo nebylo-li nic jiného umluveno, učinit o tom oznámení pojistiteli, jsou-li v témže místě, do tří dnů, jinak však v době, která byla určena k oznámení, že se přijímá slib učiněný nepřítomným (viz § 862 ABGB). Jestliže neučiní oznámení, nemůže prokázat nehodu nebo pojistitel může prokázat, že škoda povstala zaviněním pojištěného, nemá tento nárok na pojistnou částku. Toto ustanovení tedy bylo dispozitivní. Nebylo-li nic v pojišťovací smlouvě ustanoveno, platila třídní lhůta. Tato lhůta platila v těch případech, kdy pojistník bydlel v jiném místě než pojistitel, pokud doprava opovědného dopisu netrvala delší dobu. Důležité bylo ustanovení, že pojistník je omluven, když pro neodvratnou překážku nemohl pojistnou událost pojistiteli včas oznámit. Smlouvou nebylo možné na tom nic měnit, poněvadž takovéto ustanovení by bylo neplatné, protože by odporovalo dobrým mravům. Ze znění tohoto paragrafu bylo také patrné, že šlo o ustanovení kogentní, neboť dispozice stran se týkala jen lhůty k oznámení. Poslední věta upravovala potom důkazní břemeno.

§ 1291 dále stanovil, že „bylo-li již v době, kdy se ujednala smlouva známo pojištěnému, že věc přišla ve zkázu, nebo pojistiteli, že jest ve stavu bez nebezpečnosti, jest smlouva neplatná“. Toto ustanovení tedy určovalo pojmovou náležitost pojišťovací smlouvy: plnění pojistitelovo muselo být závislé na nejisté události, tato nejistota mohla pocházet z toho, že událost, o níž se nevědělo zda nastane, se dosud nepříhodila, anebo událost se sice již přihodila, ale ani jedné, ani druhé straně to není známo. V posledním případě se mluvilo o tzv. pojištění zpětném.

Konečně § 1292 uváděl, že „ustanovení o pojištěných na moři a předpisy o pojištění zápujček na lodi jsou předmětem námořních zákonů“.

Z uvedených citací příslušných paragrafů rakouského všeobecného občanského zákoníku jasně vyplývá, že úprava pojišťovací smlouvy byla kusá, a proto logicky brzy přestala odpovídat potřebám tehdy se rozvíjející kapitalistické společnosti

* * *

SUMMARY

A Regulation of the Contract of Insurance in the General Civil Code from 1811

A legal regulation of the contract of insurance was officially presented in the Austrian Civil Code from 1811 for the first time. It was presented as so-called venturous contract and thus ranked to contracts that „promise and accept hopes concerning uncertain benefits“ (ABGB § 1267). If we want to understand the basis and, above all, the character of that regulation, we should attempt to provide a detailed interpretation of the beginning of the contract of insurance in a wide frame and in a context of the preparation of the Austrian civil codification. This should be emphasized regarding the fact that that part of the Austrian Civil Code grew obsolete rather soon contrary to most provisions of the Austrian Civil Code that were in force during the whole era of capitalism.